کتێبی گوڵێک لە ڕەوسەی فۆلکلۆری کوردەواری لەبەر تیشکی هەڵسەنگاندندا

○
عومەر ئیبراهیم عەزیز
○

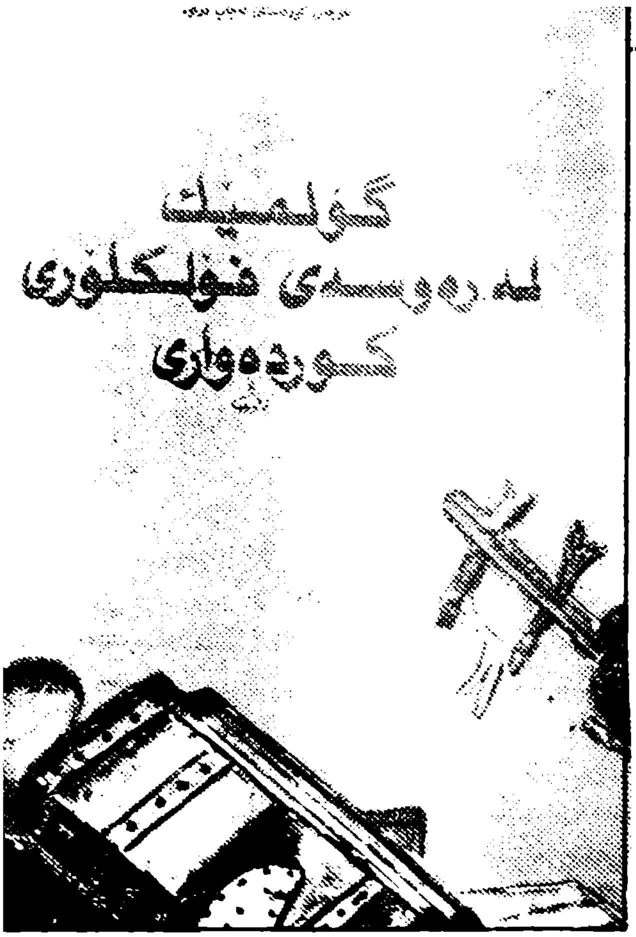

ئەم بەرهەمە فۆلکلۆری‌یە، لە نووسینی مامۆستا «داود محەمەد شرۆل»ەوە، نۆبەرە بەرهەمیەتی، بە یارمەتی، «ئەمینداریەتی‌ی گشتی‌ی ڕۆشنبیری‌و لاوان»ی ناوچەی کوردستان لەچاپ دراوە، نووسەر سەرکەوتنێکی چاکی بەدەست هێناوە، زیرەکانە بابەتەکانی شیکردۆتەوە، بە زمانێکی پاراوی کوردەواری‌یانە ڕستەکانی ڕازاندۆتەوە؛ زاراوەو ووشەکانی خۆی لەخۆی‌دا فەرهەنگێکە بۆ نووسەرانی کورد بەگشتی‌و، هۆنەرو چیرۆک نووس و ڕۆمان نووس و هونەرمەندانی تر بەتایبەتی.

نووسەر زۆر وەستایانە وشەکانی لەجێگای خۆیاندا بەکارهێناون، هۆی ئەم وەستایی‌و زیرەکی‌یەیشی دەگەڕێتەوە سەر ئەوە کە نووسەر کوڕە دەشتەکی‌یەو، زۆربەری هەرە زۆری ئەو کەل و پەلە کشتوکاڵیانەی بینیوە، ئەگەر خۆشی بەکاری نەهێنابن: بەڵام من لەو باوەڕە دام خۆی جووتیاری‌و سەپانی‌و بگرە کارەکانی تری لادێی‌ی هەموو کردووە سەری زۆر باش لێیان دەردەچێ.

ئەو هۆیانەی باسمان کرد هۆی بەپێزی‌و بەنرخی‌ی بەرهەمەکەیەتی‌و تێنوێتی‌و شەیدایشی لەلایەکی ترەوە بونەتە هەوێنی ئەم بەرهەمە فۆلکلۆری‌یە، لەگەڵ ئەوەشدا، ئەم بەرهەمە فۆلکلۆری‌یەی مامۆستا «داود»و، هەموو بەرهەمێکی تری وێژەیی بێ کەم و کوڕی‌و ناتەواوی نابێت، ئێمەش لە میانی ئەم هەڵسانگاندنەداهەوڵ دەدەین لایەنی چاك و خەراپی دەست نیشان بکەین، بەشێوەیەکی زانستی‌و بابەتیانەی دوور لە مەسەلەی خۆیەتی.

هەڵسەنگاندنیش: واتا کرداری دەست نیشان کردن و چارە

سەرکردن دەگرێتەوە.
ئێمە سەرەتا لایەنە چاکەکانی دەست نیشان دەکەین ئینجا لایەنە ناتەواوییەکانیو، بەپێی تواناو لێزانینمان چارەسەریشی بۆ دادەنێین.

یەکەم: لایەنە چاك و سەرکەوتوەکانی کتێبەکە:

أ- بەرگی ئەم کتێبە لەگەڵ بابەتەکانی ناوەوەی ئەم بەرهەمە فۆلکلۆرییە زۆر جوان دەگونجێت و، پەیوەندیەکی راستەوخۆی لەگەڵ باسەکاندا هەیە.

ب ـ لەلاپەرە (٥)، لەژێر ناونیشانی (پێشکەشە)دا نووسەر ئەم بەرهەمەی خۆی بەسێ جۆرە کەسان پێشکەش کردووەو، زۆر زیرەکانەی هەڵی بژاردوون، لەسەرەتادا بە مندالانی خۆیەوە دەستی پێ کردووە کە دەڵێت: «پێشکەشە بەو شەش نێرینەو سێ مێینەکانم کە دەبێ تا ئەو رۆژەی گرێ لە کفنەکانیان دەدەمن، لە توخوبی رێرەو رێبازو خزمەتی نەتەوەو نیشتمانیان لانەدەن».

لە خاڵی دووەم دا دەڵێ: «پێشکەشە بەو نەوە داهاتوانە لە نێرو مێ کە دەبێ ئەوانیش چەند کون و کەلەبەری وولاتەکەمان هەیە بپشکنن و باوك و باپیرانیان هەناسەسوارو جێلەق بکەن تاوەکوو راستە رەوسەی کەلەپووری کوردەواریان بۆ بربکەن).

لێرەدا لەگەڵ ئەم پێشکەش کردنەیدا ئامۆژگاری نەوەی داهاتووی کردووە بۆ گرنگ پێدانیان بەو سامانە نەتەوایەتییە لەبن نەهاتووەی باووباپیرانمان، کە خۆی لەخۆیدا داواکارییکی پەسندو بەجێیە.

خۆ خاڵی سێیەمی هەر باس ناکرێو، بەم جۆرەی خوارەوە پێشکەشی، کردوون و نووسیویەو دەڵێت: «پێشکەشە بۆ ئەو کەسانەی کە عەودالی نووسینی کەلەپووری داب و نەریتی کوردەوارین. کە ئەوانیش دەبێ نیفۆی دەرپێیە سپیەکانیان سێچوار قەف بەلای دەرەوە وەربگێرن.
وەك خۆ ئامادەکەرانی قورکاری پایزی، مەبەستی هەرە سەرەکییان دیتنەوەی یەکەم بناغەو قورەپەستی بنیات نانی شارستانیەتی کوردەواری بێت..».

ج ـ لە لاپەرە (٧ـ٣١) لەژێر ناوی «پێشەکی»دا، پێشەکییەکی تێرو تەسەلی زۆر بەتام و خەستی نووسیوە بە جۆرێك کە خوێندەوارانی کورد لە خوێندنەوەو تام وچێژ وەرگرتنی هەر تێر نابن و، بەهیچ جۆرێك هەست بە هەراسانیو بێزاری ناکەن هەرچەندە پێشەکییەکەش درێژە، بەلام ئەوەندە وشەی رەسەنی کوردەواری بەماناو جوان و بەجێو رێك و پێکی بەکارهێناوە بەتوبێ سێبارەو چواربارەی بکەیتەوە ئینجا ئەگەر لە خوێندنەوەی تێر ببیت!!

هەر بۆ نموونە چەند وشەیەکی جوانی ناو ئەو پێشەکییە دەخەینە پێش چاو، لەوانە: «هۆزەبانە، هەلۆتکە، بەردەسێر، سەرزەن، رەبـاس، ساتمە، مرومۆ، تەترە، فرچك، هورێنە، حالۆری، پاشۆل و،....» سەدان وشەی تری واتادار.

مامۆستا «داود» لە پێشەکییەکەیدا بەوەش نەوەستاوە بەڵکو وەك جوگرافی ناسێك چەندان ناوچەی کوردستانی ناو هێناوە، لەوانەش: «ناوچەی سۆران و بادینان و دەشتی بیتوێن و شارەزوورو قەراج و کەندیناوەو زورگی زورگەزراو زەرگەتەن و چیای دێدەوان و بەنی حەریرو سپیلك و گەلالەو حاجی ئۆمەران).

خۆ باسی ئەو پەندە زۆرو جوانانە هەرناکرێ کە لە جێگای خۆیدا بەکاری هێناون، لەوانە: «کەس لەپرێ نەبوویتە کورێ» «بەدەستی خۆت، خۆت نەخورێنی خورشتت دانامرکێ «گیا لەسەر پنجی خۆی دەڕوێتەوە یا شین دەبێتەوە»، «قسە هاتە روو نامێنێ ئەرجوو»، «قسە هەزارە دووی بەکارە»، «چ لەناو مەنجەڵ بێت ئەو دێتە ئەسکۆ»، «شەوت ماڵە مزگەوت بەتاڵە»، «نان ئەو نانە ئەمرۆ لە خوانە»، «گیا ئەمەیە بەدەمی بزن خۆشبیت».

بێجگە لەم لایەنە خۆ لایەنی ئاسمانەوانیشی فەرامۆش نەکردووە، ئەوەتا ناوی «حەفتەوانەو گەلاوێژو کاروان کوژەو پێروو تەرازوو کاکێشانی» هێناوە لەگەڵ ناوهێنانی «کەژو حیساب راگرتنی «کەژو مێرم و ئۆغەن و پیت و پالۆزو بەندو بەندەرخەو پیرەژن و... هتد».

د ـ لە لاپەرە (٢٧،٢٦)ی ئەم پێشەکییەدا لەژێر ناوی «مەبەستیش لە خرکردنەوەی کەلەپوور ئەوەیە» بە (٦) خاڵی گرنگ سوودی کۆکردنەوەی کەلەپووری کوردی روون کردۆتەوە، لەوانە:

١ـ گێڕانەوەی زیندووکردنەوەی ڕەسەنایەتی ڕابردووی ژیانی ئەم کۆمەڵە لە هەموو بارێك دا، وەکو: پەروەردەو ئایین و زانستیو کارو کرداری داب و نەریت.
٢ـ ژینەوەو بەکارهێنانی چەندین ووشەی ساغ و ڕەسەن لە زمانی زگماکی کوردەواریو دەوڵەمەندکردنی گەنجینەی زمان.
٣ـ زیندووکردنەوەی چەند کرداری پیشەسازیی سادە لەکاری جۆلاییو بەرهەمەکانی جاجم و دووگردو بەرماڵ و پەشمەو کری ڕانك و چۆغەی جۆراو جۆری مێرانی کورد.
هـ ـ لە لاپەرە (٢٨ تا ٣١)ی ئەم پێشەکییە نووسیویە «کارەکانی پەرسەندنی خرکردنەوەی کەلەپووری کوردەواری»، زیرەکانە چەند لایەنێکی ڕوون کردۆتەوەو چەند داواکاریەکی بەجێی خستۆتە ڕوو، لەوانە:ـ

١ـ لەلایەن میرییەوە:ـ اـ داوا لە میری بکەین بۆ ڕێگادان بە کردنەوە (کۆمەڵێکی کەلەپووری کوردەواری).
ب ـ کردنەوەی مۆزەخانەیەکی گەورە، لە شوێنێکی کوردستان.
ج ـ بەخشینەوەو ناردنی چەند دیاریی کەلەپووری جوان و لێوەشاوە، بۆ چەند مۆزەخانەکانی ناو ووڵات و دەرەوە بەناوی کەلەپووری کوردەواری.
٢ـ هەوڵ و یارمەتیدانی میللەت هەریەك لەڕاستەخۆی: چ لە لایەن مامۆستایان و قوتابیانەوە بێت، یا لە لایەن هونەرمەندان و خاوەن کارگەچیو جۆلایەکان و برا وەستاکانی دیوارو خانووبەرە دروست کەرەکانەوە بێت.
و ـ لە لاپەرە (٣٢)دا باسی «ڕەنجبەر گرتن و مەرجەکانی»و لە لاپەرە (٣٤ـ٣٥)دا «پسپۆڕیو کارچاکی جووتیار ئەمانە بوون»و، «جووتیاری ناپەسند» بەتێرو تەسەلیو ڕێکییەوە ئەولایەنانەی ڕوون کردۆتەوە، وەکو ئەوەی یەکێك بووبێ لەو ڕەنجبەرانەو، چەند جارێ بەرەنجبەرایەتی گیرابێ وای بۆ چووەو مەبەستەکانی پێکاوە.
ی ـ لە لاپەرە (٣٥)دا، ناوی مانگەکانی کوردیی لە وەرزەکانی ساڵدا بڵاوکردۆتەوە، چونکە ئەم مانگانە پەیوەندییان بە چاندن و تۆوکردن و ڕەنجبەرگرتن و کاری تری کشتوکاڵی ڕاستەوخۆوە هەیە، بۆیە ئەم لایەنەشی لەبیر نەکردووەو، بەم شێوەیەی نووسیوە:ـ
بەهار: نەورۆز، گوڵان، جۆزەردان.
هاوین: پوشپەڕ، خەرمانان (خەزەلوەر)، گەلاوێژ
پایز: ڕەزبەر، گەڵاڕێزان، سەرماوەز.
زستان: بەفرانبار، ڕێبەندان، ڕەشەمە.
ر ـ لە لاپەرە (٣٦)دا هەڵبەستێکی خۆی لەسەر کەرەستەی جۆت ودرەو، لەژێر ناوی «هەڵبەستێك لەسەر کەرەستەی جۆت و درەو» بڵاوکردۆتەوە، لە (١٠/١٢/١٩٦٨) نووسیویە بەهۆی ئەم مێژووە بۆمان بەدیار دەکەوێ کە مامۆستا «داود» جووتیارو سەپانێکی باشی ئەو سەردەمە بووە.
ئەمەش چەند دێڕێکی ئەو هەڵبەستەیە:ـ

کەرەستەی جۆت لای گشتمان دیارە
نەك تۆدەرو خەرتەو بەیارە

پەرێزو خەرتەو شۆو گەردو وەرد
هەوجارو گاسن دوژمنن لە ئەرد

لەنیوەی ڕەزبەر، گەڵاڕێز گشتی
سەرماوەز هەندێ ڕەش ئەبێ دەشتی
کەرەست ڕێك دەخا، کاکی کوردەوار
لەهێرتەو خەپەو مژانەو هەوجار.
..... هتد

ز ـ لە لاپەرە (٣٩ تاکو ٤٨) باسی «کەرەستەکانی جۆت کردن»ی یەك بەیەك زۆر بەجوانیو ئاشکرایی ڕوون کردۆتەوەو، لە لاپەرە (٤٠) شدا مامۆستای هونەرمەند «ئەسکەندەر» ئەوەندە بە کارامەییو هونەرمەندانە کەرەستەکانی بە وێنەیەك کێشاوە، کە بەبێ ماندووبوون و بێزاری خوێندەوار لێی تێ دەگات.

ئەوەی جێی دڵ خۆشکەرییەو، زانیستانە دەبینرێت، مامۆستا «شرۆل» هاتووە زۆر بە شارەزاییو لێهاتووانە چەند ووشەیەکی گرانی پێناسەو شیکردۆتەوە، کە لەلای نەوەی نوێو بگرە هەتا ئێمەو مانانیش لەبیر کراوە یا هیچی لێ نازانین، لەوانە: «پەرە، ڕەباس، تووخب، بەیار، بەربەیار، بەریار بڕ،

خرته، شۆبر، وەردانەوە، هیشکاووز، تەراووز، تەرەکار، خێلۆك، لات، ناوبەرە، سەدە، هۆدانەوە، هاونیر، دوورەگا، بوورە، قورکێل».

دەکرێ ئەو وشانە بکرێنە ناوی کۆگاو نووسینگەی تایبەتی تاکو ئەم وشەو ناوانە هەتا هەتایێ بمێنێتەوەو، لە بیرمان نەچنەوەو، نەوەی (نوێ)مان لییانەوە بێبەش نەبن و، ووشە گرانە بێگانەکان نەبنە هەوێنی مێشکی لاوەکانمان!!

س ـ لە لاپەرە (٦٢ـ٦٧)دا، بە ووردی باسی «جۆر بابەتەکانی تۆکردن)ی کردووە، لەوانە: «تۆکردنی سەربەخۆ، تۆکردنی نیوە تۆ (بنەتۆ)، تۆکردنی بەتاپۆ، بەکرێ گرتنی زەوی چاندن، رەهن گرتن، شکارتەی رەنجبەر، شکارتەی خۆییو خۆشەویستان، شکارتەی مەلای دێ، قەرسیل چاندن» بەراستی زیرەك و شارەزایانە هەمووی یەك بەیەك باس کردوون، وەکو یەکێکی وا کە بەخۆی بەم جۆرە تۆکردنانە هەستابێ.

ش ـ لە لاپەرە (٧١ـ٧٣)دا، «مەرجی رێکەوتنی سەپان بەم جۆرە بوو)، لە (١٤) خاڵی سەرەکیدا دەست نیشان کردووە.

هەروەها لە لاپەرە (٧٤ـ٧٨)دا، «کەرەستەکانی درەو (دورنە)ی یەك بەیەك روون کردۆتەوە، لەوانە: «داس، داسووکە، قەرانگ، قەیناغ، هەسان، کەرەدان «کەرەشاخ» کوندەی ئاو، دۆدانە، سێبەرۆکە «رەشمالۆکە»، مەرەغان».

ص ـ لەلاپەرە (٧٨ـ٨٣)دا، چەند ووشەیەکی تری ئەو بابەتانەی کە پەیوەندییان بە جوت کردنەوە هەیە شیکردۆتەوە زۆر بە جوانی و رێك وپێکی، لەوانە: «تەبارە، گاز، بەر، سوارە، مەرۆ (مەلۆ)، باوەش، گیشە، گەلاوێژ، گیشەکەر (تێلەکێش)، سەپان، پاڵە، سەرپاڵە، قارە، ووشی، داوەر، پەرێز، کۆگە، کوندەمرانی پەرێز، بەرکوت، زبارە، سەربرانە، سەربرانەی شوانکارە، قۆپەن، قەرەخەرمان».

ع ـ لەلاپەرە (٩٢ـ٩٦)دا، (چەنداب و نەریتی سەپان و درونە)ی زۆر بە لێوە شاوەییو شارەزایانە لێك داوەتەوە وەکو سوارە بڵندکردن، ملەی سەپان، شەرە داسی سەپان، بەسەردا سوورانی سەپان، سەربرانەی دورنە، زبارەی هاوپەرێزی، خواردنی کەرەی ناو کەرەشاخ، چەند ووتەی نەستەق لەسەر چاندن و دورونەو جوخین و پەرەکەوتن».

غ ـ لەلاپەرە (٩٦ـ١٠٠)دا، «باسی شەغرەو پێك هێنەرەکانی شەغرە»ی زۆر بە تەواویو دروستییەوە یەك بەیەك و بەش بەبەش روون و لێك داوەتەوە، مامۆستای هونەرمەندیش کاکە ئەسکەندەر لە لاپەرە (٩٨)دا بە وێنەیەکی زۆر ئاشکراو روون بەشەکانی بۆ خوێندەواران خستۆتە روو.

ف ـ لەلاپەرە (١٠٤ـ١١٦)دا، زۆر بەچاکی باسی جۆخین کوتین (بەگێرەو بەچان (کوتەر)و جەنجەرو پێکهێنەرەکانی جەنجەری) کردووە، بەهەموو بەش و کەل و پەلەکانییەو، لە لاپەرە (١١٠ـ١١١)شدا بە دوو وێنەی ئاشکرای روون، جەنجەرو پێکهێنەرەکانی خراونەتە روو، کە لە لایەن هونەرمەند کاکە (ئەسکەندەر) کێشراون، پێکهێنەرەکانی جەنجەر ئەمانەن: [حوشترۆکە، تۆپی جەنجەر، پاڵتە، کلدانە، تۆقی تۆپ، کلچووکە، سیرۆکە، شیرۆکە شوونکی حوشترۆکە (چوار قۆلی دەفەی جەنجەر، دەلاقەی حوشترۆکە، دەفەی پاش و پێش، پردۆکەی جەنجەر، پردی دانیشتن، دار ئەقرەبە، حەلقەی ئەقرەبە، تیرەی حوشترۆکە، بەستەکی جەنجەر، دار بەستەك، چاپخانۆکە (کوچ کوچە).

ق ـ لەلاپەرە (١١٦ـ١٢٦)دا، چەندان ووشەی فۆلکلۆری تایبەت بە جەنجەرو کوتانی پێناسە کردووەو، بە لێهاتوویی شی کردنەتەوە، لەوانە: «جەنجەر دابەستان، جەنجەر بەردان، جەنجەرەوان، چاوە، رۆخە، زنجیرەی جۆخین، گوریس و زنجیرەی ناو تیرەی جۆخین، دار جۆخین، قرشە شکێن، هوردە کوت، پێ وەرگێران، بەر گرتنی جەنجەر، پێ هەڵدانەوە، رەندەی جۆخین، لاچاوەی وولاغی جەنجەر، شەنەبا، تارمە، بیرەبا، بیرۆك، شەنەی ئاسن، شەنەی دار، کوزر، بن جۆخین، بێژینگ، سەرەند، رەوسە، رەوسەبر کردن، تاپۆی عەرد، زەکاتی شەرع، عەمبار، چاڵ، لەودە، سەرکوت، دەست باڵ، پشت باڵ، ئاو خۆرەوە، رووبە، قەزناغ، عەلبە، دار رووبە، دەست، زیادە، شەقڵ، شەقڵچی، سەرکار، قاوەچی، خوبزە، رەشکە».

ك ـ لەلاپەرە (١٢٦ـ١٢٨)دا، خۆلەباسی (شەنەباو رێکخستنی تارمەو رەوسەبر کردن و قسەی جوان و ئاینییە بە کەڵکەکان هەرباس ناکرێ کە بە ئاوازە دەنگ خۆشەکانی چۆن رازاندۆتەوەو، زۆر بە هێمنیو وورییانە یەك بە یەکی باس

کردوون، ئەوەتــا لەکــاتی ڕەوسەبڕ کردن دا لەسەرەتاوە بەمە دەستیان پێ کردووە:

بسم الله الرحمن الرحيم

بەنــاوی هەر چار یاری نەبــی
ئەبــو بەکــرو عومــەرو عوســمــان و عەلی
ڕەزاو ڕەحــمــەتــی خودایــان لێبــی
لەســەر مەو موســەلمــانــان بە عامــی

ئینجا بەیەك یەك و دوو، دوو تا دەگاتە دە، دە، دەیان تەواو دەکردو بەردەوام دەبوون لەم ڕەوسە بڕکردنەیان دا.

ـ ـ لەلاپــەرە (١٣٩ تا ١٥٠)ی ئەم بەرهــەمە فۆلکلۆری‌یەی ماموستا «داود» فەرهەنگۆکێکی بۆ ئەو زاراوەو وشە گرانانەی ـو ئەو کتێبە ئامادەکردووە، بەلام چ ئامادەکردنێك، زۆر ڕێك، زۆر بە توانــاو ئاشکــرا، زۆر ووشــەی بە کەڵکی فۆلکلۆری کوردەواری خستۆتە بەر دەست ڕۆشنبیرانی کورد.

ھ ـ لە لاپــەرە (١٥١)ی ئەم بەرهــەمــەدا، سێ لاپــەرەی بۆ (هونەرمەند ئەسکەندەر عوسمان) تەرخان کردووە، کە بریتی‌یە ـە کورتەی ژیانی هونەرمەندی ناوبراوو، هەندێ لە تابلۆکانی ناو هێنــاوە، چونکــە ئەم هونەرمەندە وێنە فۆلکلۆری‌یەکانی سەر لاپەرەی ئەم کتێبەی ڕازاندۆتەوەو هەموویان لە دەستکردی ئەون.

بۆیە باس کردنی ژیان و بەسەرکردنەوەی بەم شێوەیە لە جێگای خۆی‌دایە.

ن ـ لەلاپــەرە (١٥٥)شــدا، مامـۆستا «داود» سوپاسی چەند بەرێــزێــکی کردووە، کە یارمــەتیــان داوە بۆ نووسینــەوەو خۆشنووسی‌و بەرگ کێشان و چاپ کردنی.

دووەم :لایەنەکەم و کوری و ناتەواویەکانی کتێبەکە

لێرەدا لایــەنی ناتەواوی‌و کەمو کوری کتێبەکە دەست نیشان دەکەین‌وراستیەکان دەخەینەڕوو.

ا ـ لەلاپــەرە (٣)ی ئەم بەرهەمەدا، نووسەر (ماموستا داود) هاتــووە، وێنــەی خۆی‌و کورتــەی ژیــانی لەچــەنــد دێرێکدا بلاوکــردۆتــەوە، کە نەدەبوو مامۆستا لێرەی بلاوبکردایەتەوە؛ بەڵکو وا چاکتربوو لە دوا لاپەرە، یا ئەوەتا لەسەر بەرگی داوەی ئەم کتێبــەی بلاوبکــردایــەتــەوە؛ لەمــەیش زیــاتر دەیتوانی «نــاوەخن، ناوەرۆك»ی لە جێگــەی ئەودا بلاوبکــردایــەتــەوە، ئەمەش تەنیا لەلای ماموستا «داود» ڕووی نەداوە؛ بەڵکو لەلای ئێمــەوە زۆربــەی نووســەرانی کورد ئەم لایەنەمان فەرامۆش کردووەو، پەیــڕەوی ناکــەین، بە پێچــەوانــەی کتێبە عەرەبی‌و بێگــانــەکــان کە (نــاوەخن) لەســەرەتادا دەنووسن، ئەمەش سوودی زانستی‌و ئابووری زۆری هەیە، با ئێمەو مانانیش وەکو وولاتــە پێشکــەوتــوەکــان لایەنی زانستی‌و نوێکاری پەیڕەو بکــەین، لەوانــە لەبــەرهەمە (میسری) یەکان ئەم لایەنە زۆر دەبینــرێ‌و دێتــە بەرچــاو، وەك لەم نمــوونــانەی خوارەوەدا، کەهێندێکیانن هەر بۆ نموونە دەیان هێنینەوە:ـ

لە کتێبی «دەروونزانی پەروەردەیی ـ علم النفس التربوی» کەلە بلاوکــراوەکــانی کتێبخــانــەی «النهضــة»ی میسریــە سالی (١٩٧٢)ز چاپکراوە.

یا لە کتێبی «ڕەگــەزو دەروون ـ الجنس والنفس» لە ژیــانی مرۆڤــایــەتی‌دا، کە لە نووسینی (د. عەلی کەمــال)ە، لە سالی (١٩٨٥)دا چاپکراوە بەدی دەکرێ.

لێرەدا هەر مەبەستمان ماموستا «مەلا داود» نیە بەڵکو گشت نووسەرانی کوردە لەپێش هەمووشیانەوە ئێمەومانان کە وەکو داواکاریەکەو بەس؟!

ب ـ لەلاپــەرە (٣٩)دا، هەڵبــەستێکی «شێخ ئەنوەری سەید ئەحمەد» کە تەنها چوار دێری لێ بلاوکردۆتەوە، وەکو من بیزانم و لێی ئاگادارم ئەو هەڵبەستە گەلێ لەوە درێژترە کە ماموستا «داود» نووسیــویــە، پێــویست بوو مامـۆستــا هەمــووی بلاوبکــردایەتەوە، چونکە هۆنراوەکە گەلێ جوانە، ماوەی چەند سالێك لەمەو پێش لە مالی خۆیاندا لە ماموستا «شێخ ئەنوەر»م وەرگرت تا لە کاتی کردنەوەی یەکەم پیشانگای فۆلکلۆریمان کە لە ڕۆژی ١٩٨٦/٣/٢٦ کرایــەوە؛ بینــەرانی پیشــانگــاکــە هۆنــراوەکە بخوێننەوە، چونکە پەیوەندیی بەو کەل و پەلانەوە هەبوو کە لە پیشانگاکەدا خرابوونە ڕوو.

ماموستا ئەم چوار دێرەی لێ بلاوکردۆتەوە:ـ

کاروبــاری جوت دەزانــن چی دەوێ ئەی ڕەنــجــبــەرانــی
دارکــراوەو بن مل و نیرو مژانــەو کۆپــەران
چیــتــری پێــویــســتــە بێشــك زەنگــوڵەو هیرتــەو خەپــە

جوتی خوتان دابەستن لێخورن راستەو چەپە
کەچی ئەمە تەواو کەرەکەیەتی، زۆر جوان و بەمانایە کە دەڵێت:

جوتەکەت باژۆ بەبێ ترس و لەرز راستەو چەپە
بێ فەلاحەت کاروکردەی تۆ هەموو گاڵتەو گەپە
با بزانین چیتری پێویستە بۆ کێلانی عەرد
یعنی بۆ جوت کردن و بۆ هەڵدرینی دەشتو هەرد
بێگومان دو «گا» وەیا دو «ئێستری» چاکن ئەمین
ئێستری رەهوان و زاناو شارەزاو ئازاو بەتین
مامی جوتیار تاکو بیکێڵێ زەوی‌و بیکا بە وەرد
تا گرێی لێ ببڕێ بیگێڕی بە خاکو تۆزو گەرد
تۆدەرێکی شارەزاش پێویستە بۆ تۆ کردنی
دانەوێڵەو گەنم و جۆشی پێدەوێ بۆ چاندنی
کاکی جوتیار تێبگە ئەو باس و خواستە بۆ تووە
لەو شتانە کاروباری جوتەکەت پێک هاتووە
جا ئەبێ تۆ یاری جوتت بی هەتا زوو دەرکەوی
تا لەنێو میللەت لە کارو کردەوەی خۆت سەرکەوی
تا ژیان و نان و هەرزانی بخەیتە نیشتمان
تا بژی‌و سەربەستو ئازاد بی هەموو کاتو دەمان
تا نەجاتت بێ لە کۆکەو کارەساتی دوژمنان
تاکو رزگار بی لەدەست کورتی‌و لە چەنگ تاڵی ژیان

● ● ●

زۆر جوانتربوو ئەگەر مامۆستا «داود» هەمووی بنوسیبایە، چونکە مامۆستا «شێخ ئەنوەر» بە شێوەیەکی نووسیوە تام و چێژی لەگەڵ هۆنراوەکەی مامۆستا «داود» جیایە، بێجگە لەوەش مامۆستا «شێخ ئەنوەر» وەکو هۆنەرێکی ناوچەی کۆیێ‌و، مامۆستا «داود» وەکو مامۆستاوو، شارەزایەکی «دەشتی قەراج»ی ئینجا زۆر رێك تر دەردەچوو، یا ئەوەتا بیگوتایە ئەم چەند دێرە بەشێکە لەو هەڵبەستە درێژەی مامۆستا «شێخ ئەنوەر» کە دەربارەی کەرەستەی جووت و دەرەو دایناوە.

ج ـ لەلاپەرە (٥٦)دا، وێنەی جووتیارێکی دەست کردی بڵاوکردۆتەوە، دەیتوانی وێنەیەکی راستەقینەی بڵاوبکردابایەوە، چونکە روون کردنەوەی تێدا نیە تاکو بڵێین پێویست بوو بە دەست بکێشرایە.

ئەو وێنەیەو، گەلێ وێنەی تری کشتوکاڵی بەئاسانی لەلای مامۆستا دەست دەکەوت، چونکە وەکو گوتمان مامۆستا دەشتەکی‌یەو تاکو ئێستاش بگرە هەر لە دەرەوەی شار مامۆستایە.

د ـ لەلاپەرە (٦٠)دا نووسیویە: «بەڵام زستانان لە کاتی رۆژ هەڵاتێ جوتیارەکان لە گوندەکان دەردەچوون، هەرکەسێ تەدارەکی جۆتەکەی بە تەنکێشی وولاغەکی وەدەکردو بەخۆشی عارەبی سواری وولاغەکەی تر دەبوو، ئەوی تری قەتارکێش دەکردو دەستی بە حەیران گۆتن دەکرد بە تایبەتی ئەگەر جووتیارەکە لاوبوایە هەستی دڵدارو یاری هەبوایە». دەبوایە مامۆستا نموونەیەکی لەو جۆرە (حەیرانانە)ی بهێنابایەوە، ئەوکاتە بەتام تر دەبوو.

هـ لەلاپەرە (٦١)دا، باسی جۆت دابەستان و بەردانی‌و هاتنەوە بۆ ماڵەوەی کردووە شتێکی بچووکی لەبیر کردووە، ئەویش «وولاغی شەیتان و چەموشە»، چونکە هەروەك دەزانین ئەگەر یەکێ لە وولاغەکانی «هێسترەکانی» شەیتان بوایەو، زۆر ئاوری بدابایەوە، ئەوە جووتیارەکە هەڵدەستا بە پارچە لبادێك «بەرچاوەکی» بۆ دەکرد، واتە لاچاوی لای دەرەوەی پێ دەبەستایەوە تاکو نەتوانێ ئاوربداتەوە، راست برواو نەچێتەوە ناو خەتێ.

هەندێ وولاغی تریش هەبوون (چەموش) بوون، نەیان دەهێشت جووتیارەکە دایان ببەستێ، ناچار جووتیارەکە چاووی هەردوو وولاغەکەی دەبەستایەوە بەهۆی چەفیەیەك یا هەر شتێکی تر بووایە، تاکو دای دەبەستان و راستەرێ دەبوون ئینجا چاوی دەکردنەوە یا ئەوەتە بۆ هێستری شەیتان جووتیار هەڵدەستا تەنها «کا»ی بە تەنها دەدایێ، واتا بێ (جۆ) تاکو تەمێ دەبوو!!

و ـ لەلاپەرە (٦٧ـ٧٠)دا، باسی «هەندێ لە نەخۆشیەکانی دەغڵ و دان»ی کردووە. وەکو: «کرم، مشك و جورج، ژەنگ، کیسەڵە، سن، گورك، هەور بردی، پیك برە، قووتە گوڵ و، پەلەپیسە»، نازانم لە پاڵ ئەمانە زیانی (گوللە) کلۆی چۆن لە بیر کردووە چونکە ئێمە هەموومان دەزانین کە کوللە گەلێ زیان بە دەغڵ و

دان دەگەینێ بەتایبەتیش «جۆ»؛ هەتاکو ئێستا کە گەلێ سالی مێژوویی بەهۆی کوللەوە ناو دەبرێ، بەتایبەتی ئەو ساڵەی کە کوللەی لێهاتووە دەڵێن: «ها سالی نەهاتەکەی هاتنی کولله!!».

بێجگە لەوەش نازانم مامۆستا چۆن لە سەپانانی گوێ لێ نەبووە، کە زوربەی زۆری سەپانەکان دەربارەی کولله ئەم چەند کۆپلەیەیان گوتووە چونکە ...ندە لە کولله داخ دار بووینە بۆیە نارەزایی خۆیانیان بە هەلبەستی دروونە دەربڕیوە، کە گوتویانە:

کلۆ هاتیـە پێ خورە
سەپانان مرە مرە
تێلەکێش مەمکی خڕە

ي ـ لەلاپەرە (٧٠)دا، لە باسی (درونەکردن و ئەندامانیو کەرستەکانی)دا نووسیوویەو دەڵێ: «دەغڵ و دان کە بەژنی فراندو قۆپەنی لێ پەیدا بوو؛ وەیا دەغل کەرویشکەی کرد، ئەوا برای کەشتیارمان هەرگیز سەر لە دەغلەکە نابرێو دەست دەکات بە پشکنین و هەڵکێشانی گیاو گۆڵی زیان بەخش لە دەغلەکەدا، وەکو: زیوان و کوتکەو سوارەدرەو پەرۆشە.... هتد». هەروەها پارێزگاری دەکات لە کەنگرو کاردیکەر».

جارێ لەلای هێوە واتە لە پێشەوە دەبوایە لەژێر ناوێکی سەربەخۆ باسی بژارکردنی بکردایە، چونکە ئەو رستەیەی کە مامۆستا باسی کردووە کە دەڵێ: «پشکنین و هەڵکێشانی گیاو گۆڵی زیان بەخش»، لە کوردەواریدا لەلای خاوەن دەغڵ و دانان پێی دەگوترێ: «بژارکردنی دەغلو دان».

جگە لەوەش وا بزانم «پەرۆشە» بژار ناکرێ چونکە بنکەی زۆر لە زەوی دا دەکوتێو پەلکەکانی بەخۆی وشك دەبێو، هیچ زیانێکێش بە دەغڵەکە ناگەینێ چونکە بژار بۆ ئەو گیاو گۆلانەیە کە زیان بە دەغڵ و دان دەگەیەنن، هەروەکو مامۆستاش وای گوتووە کەواتە «پەرۆشە» زیان بەخش نیە، کە زیان بەخشیش نەبێ بۆ بژار بکرێ بەتایبەتی ئەگەر ماندوو بوونیشی زۆر بوێ بۆ هەڵکەندنی.

لەوانە ناوی چەند گیایەکی تری نەهێناوە وەکو: «گیا گەنمەو، زەردە درە»، لەگەڵ هەموو ئەوانەش مامۆستا «داود» بژاری گەورەی لەبیر کردوەو ناوی هەر نەهێناوە، بژاری گەورە:

ئەوە بوو هەڵدەستان شارە مشکیان دەدیتەوەو ناچار دەبوون قانگی بدەن !!

یەکەم جار هەندێ (کا)یان دەهێناو کونەکانی تریان دەپەستایەوە، تەنها لە کونە گەورەکەی (کایان) تێ دەکردو، ئاگریان تێ بەردەدا «قانگیان» دەدا مشکەش ناچار لەبەر ئەم قانگدانەی دەتۆپی!!

لەبەرچیش وایان دەکرد چونکە «ئەو مشکە» دەغڵ و دانی گوڵ بڕ دەکردو هەر لە باسکیەوە ڕا دەیبڕیەوە، هەمووشی خەسارو پەسار دەکردو دەی فەوتاند.. ساڵ هەبووە ناوچەیەکی بەتەواوی دادەگرت و ساڵانی تریش هەبووە، هەر نەبووە، بەلام دوای بەکارهێنانی تەراکتەرو ئامێری نوێی تۆکردن ئەو مشکە کەم بۆتەوە چونکە زەوییەکە لەبنەوە ڕا هەڵدەتەکێنی، بە پێچەوانەی هەوجارو سێ گاسن و پێنج گاسنی سەردەمی کۆن.

ر ـ لەلاپەرە (٧٦)دا لە کەرەستەکانی دروونە لە «کوندەی ئاو»دا توشی هەڵەیەکی بچووك هاتووە، کە نووسیویە: «کوندەی ئاو پێستەی بزنە لەکاتی سەربڕینا کەولی ناکەن و دەری دەهێنن، یانی پێستەکەی لە ناوەندێ ڕا شەق ناکەن بەڵکو بە هێمنی گۆشتەکەی لەناو پێستەکەی دەکەنەوە پێستە بە ساغی دەمێنێتەوە، جەفت و پەلکە هەنارو مازی تێدەکەن، لە کوندەی ئاوێ تەنها حەفت بەکار دەهێنن نەك «پەلکە هەنار» چونکە کوندەکە زەرد دەکات. ئەم پەلکە هەنارە بۆ مەشکە بەکار دێ.

ز ـ لەلاپەرە (٩٣)دا نووسیویە: «لە گەرانەوەیش داب و نەریتی خۆی هەبووە، سەپانەکان لە دوای سواربوونی وولاغ و کەوتنە ڕێ بۆ گەرانەوەی دێ دەستیان بە گوتنی چەند گۆرانیەك دەکردو ئەوانی تریش لە دوایان دەگێرایەوە جۆری گۆرانیەکانیش ئەمانە بوون:

بەبووکیان هەڵدەگوت، وەیا گۆرانیی حاجیلە، حاجیلە هەبوو (هێ هۆرەو شەماڵ دەدا لەدار) یان دەگوت تا دەگەیشتنە بن گوندی ئەوجا کڕ دەبوونەوە، هەرکەس پەرتەو خوا حافیزی لەیەکتری دەکرد.

دەبوایە مامۆستا نموونەیەکی ئەو حاجیلە حاجیلانەی بڵاوبکردایەوە، وەکو ئەم نموونەی خوارەوە، کەبڵاوی دەکەینەوە:

هەی حاجیلە هەی حاجیلە   وەرە خواریّ بە کۆفیلە
خوشکی دەدەمیّ بە بەرتیلە   بەماری دنیایێ قایلە
هەی حاجیلە هەی حاجیلە   بووکمان هینا بە بەرتیلە
حاجی دەریّ ئەز حاجیمە   ساحێبی قەسریّ سپیمە
حاجی دەریّ حاجی ناکەم   قەسریّ سپی بەتار ناکەم

لەگەلێ جارانی ترا بەسەر وەرزەکانی ساڵ و بایێ شەمالیان دا گوتـووە، وەکـو ئەم نموونە کە دەیهێنینەوە، دەبوایە مامۆستا «داود» هەر هیچ نەبوایە یەك دوو کۆپلەی لێ بلاّوبکردنایەوە، لەوانە:

بایـێ شەمـار بە هاویـنێ
دەیـدا لە رەندەی چۆخینێ
خەو خۆشـە لەگەر هەمینێ

★ ★ ★

بایـێ شەمـار بە هاویـنـێ
دەیـدا لە رەنـدەی چۆخـیـنـێ
خەو خۆشـە لەگـەر هەمـیـنـێ

★ ★ ★

یا ئەوەتا هەندێ جاران ئێواران لەکاتی گەرانەوەیاندا کە بەرەو ماڵ دەبوونەوە، کولّندە کولّندەیان دەگوت، یەکێك دەی گوت و، ئەوانی تریش بەیەکەوە دەیان گێرایەوە، لەبەر ئەوەش بوو تاکو دەردو کەسەری دلّیان و ئەو ماندووبونەیان بەهۆی ئەم کولّندە کولّندە گوتنەوە بەبا بکردایە.

گوتنی کولّنـدە کولّنـدەش سەرەتـا بەهـۆی دەست پێکردنی سەربەندەکەیەوە دەگوترا، ئینجا گەرم دەکراو، پێدا دەچوون، ئەمەش سەر بەندەکەیەتی:ـ

هەی کولّندە کولّندە کولّندە
بەژن و بارای برنـدە
ئەو جێی یارمـی لێ نەبـێ
لێی بخـیـنـێ قەلی قونـدە

دوای گوتنی ئەم سەربـەنـدە ئینجـا کابرای بەستەبێژ گەرم دەبـووو، پێـدا دەچوە خوارەوەو، بەزۆریش بەسەر کاتەکانی رۆژیان هەلّداوە، (بەیانیان، نیوەرۆیان، ئێواران، نیوە شەوان) وەکو ئەم نموونانەی خوارەوە:ـ

هەی کولّندە کولّندە کولّندە
بە کولّنـدەکـەی بەیـانـی
قونـدەرەی بیـلاد لەپێ کە
تەشریـفـت بێ لۆ کانـی
گوتـمـێ بینـە ماچـت کەم
نەکـەی دایـکـت بزانـی

★ ★ ★

هەی کولّندە کولّندە کولّندە
بە کولّنـدەکـەی نیـوەرۆ
تیرەکـی لە جەرگـی دام
لە دەرم بویـتـە سێ بەرۆ

★ ★ ★

هتـد ... ...

س ـ لەلاپـەرە (١٠٢ـ١٠٣)دا، کە باسی شەغرە کێشانەوەی کردووە، دەبوایە شەغرەی بچووك و گەورەی لێك بکردایەتەوە، چونکـە شەغرەی کچکە هی گوێ درێژان و، هی گەورەش بۆ هێستران بووە.

ئەمـە لەلایەك لەلایەکی تریشەوە، چەند ووردەکاریێکی تری شەغـرەکێش و کێشـانەوەی لەبیر کردووە، وەکو: ئەگەر شەغرەکێش منداڵ بوایە ئەوە هەلّدەستان شەغرەکەیان زۆر بۆ قایم دەکردو، منداڵەکەیان سواری کەرێکی تر دەکرد بەتایبەتی ئەگـەر رێگـا دوو بوایەو، هێسترەکەش جەموش بووایە، ئەوە هەمـوو دەم گوێ درێـژێکی هێمنـانەیان بۆ منداڵەکە تەپان دەکـردو، هێسـترەکـەی بەدوای خۆیـەوە رادەکێشـا تاوەکـو منـداڵەکـە بەرنەداتەوەو، دەستی نەشکێنێ، چونکە زۆر جار شتیوا رووی داوە.

هەروەهـا باسی ئەوەی نەکـردووە کە لە کاتێکـدا گەر تێلەکێش پێ نەوەستایە یا ئەوەتە نەیتوانیایە یەکێ لە سەپانە ئایەغەکان یاریدەی دەدا. گەلێ جاریش سەپانی ئایەغ خۆی بەشتی ترەوە خەریـك دەکرد، یا ئەوەتـا درۆیـەکی گەورەی دەدیتـەوەو دەی گوت: زگم دێشی یا دەی گوت: نیـوەرۆ نانم نەخـواردووە یا دەی گوت: ئەمشەوە سەرمام بووە، ئەوانەشی هەمووی درۆ بوو، شەرمی کردووە بڵێ ناتوانم یا ماندوو بویمە

لەبەر ئەوەی نەوەکو تێلەکێش بزانێ بۆیە ئەو فروفێڵانەی دەکرد!!!

کەچی هەندێ وولاغی شەغرەکێش هەبوو بەبێ ئەوەی هیچ کەس بیهێنێتەوە بۆ گوندو سەر جوخینی قرشەی بەخۆی هاتوتەوە، دوای بەتاڵ کردنی قرشەکە یەکێك بردویەتیەوە بۆ سەر پەریزێ. یا ئەوەتا زۆر جاران شەغرەی لەنیوەی ڕێدا «دەزا» واتا شەغرەکە دەکەوتە سەر زەوی‌و قرشەی لایەکی بەلایەکەی تردا ئاوا دەبوو... ئەوجا شەغرەکێش دەی گوت: دەك کۆراییت لێ کەوێ تێلەکێش لەگەڵ خۆت شەغرە ێنانت.؟ لەکێشتانان‌و نیوەڕۆو عەسران و ئێواران و نیوە شەوان هێسترەکانی ئاو دەدان لەپێش ڕۆژ ئاواش هەڵدەستا وولاغەکانی شەغرە کێشانەوەی لەسەر قرشەی جۆی ـ مەبەستایەوە تا ماڵ نوستنان ئینجا دەی هێنانەوە ماڵەوەو، زۆر باشی دەبەستانەوە تاکو بۆ بەیانی بەر نەبن و شەغرەی پێ بکێشنیتەوە.

نە کوردەواریش دا «زبارەو دەستەوایی» لە شەغرەکێشانەوەش هەر هەبووەو لەگەڵ یەکتری لە نێوان ماڵە دراوسێکانی جووتیاراندا.

ش ـ لەلاپەڕە (١٣٩،١٥٠)دا فەرهەنگۆکێکی بۆ ووشە گرانەکان کردووەو، لەهەموویانیش سەرکەوتنی بەدەست هێناوە تەنها لە دوو ووشەدا نەبێ کە پتر پێویستیان بە ڕوون کردنەوە هەبوو:

ا ـ لەوانە ووشەی «هۆزەبانە»، مامۆستا نووسیویە: «ئاهەنگ و خۆشی‌و داوەتی لەدایك بوونی منداڵە».

هەموو نەوەی نوێی ئەمڕۆمان وا بە ئاسانی لەم ووشە پرمانایە ناگەن؛ بەڵکو پێویست بوو بیگوتایە: «لە دوای ئەوەی کە ئافرەتێك منداڵی دەبێت بەتایبەتی کوڕ چەند کەسێك دەچنە لای دایکی منداڵەکەو، پێی دەڵێن: کێ خاڵی منداڵەکەیە؟ ئەویش دەی گوت: فلان کەسە، مەرجیش نەبوو خاڵی ڕاستەقینە بێ، دایکە کێی بەخاڵ دابنێ‌و بە برای خۆی بژمێرێ ئەوە ئەو دەبێتە خاڵی منداڵەکە، ئەوانیش دەیان گوت فلان تۆ دەبێ هۆزەبانەمان بۆ بکەی، تۆ خاڵی! ئەویش ناچار قەندێ شەکری دەکری‌و چایەکی زۆر خۆش و بەتامی بۆ لێدەنان، ئەگەر نا بە دارێیان وە دەکرد، ئەو کەسەی نەیهێشتابایە بە دارێ وە بکەن، ئەوە هۆزەبانەکەی دەکەوتە سەرو، ئەو بە ئەرکەکە هەڵدەستا .».

ب ـ لە ووشەی «هەلیکسە»دا، نووسیویە: «هەلیکسە یارییەکی منالانەیە. دەبوایە بڵێت: یارییەکی منداڵانەی کچانە لە تەمەنی (٧ـ١٠) ساڵیدا دەکرێ.

بێجگە لەوەش دەبوایە مامۆستا «داود» ووشەکانی ئەم فەرهەنگۆکەی بەپێی پیتی ئەلف و بێی کوردی ڕێکبخستایە، تاکو زانستی‌یانە تر بوایە، نەك هەر ڕەمەکی بەری لێ گرتووەو، بڵاوی کردوتەوە.

لە کۆتاییدا هیوادارم لەم هەڵسەنگاندنەدا ناوەندی دارم گرتبێ‌و، خوێندەواران و مامۆستا «داود»یش بە مەبەستی خزمەت کردن ئەم نووسینە سادەیەم لێوەربگرن و بە پەسەندی بفەرموون.

سەرچاوەکان:

١ـ گوڵێك لە ڕەوسەی فۆلکلۆری کوردەواری، چاپی یەکەم، داود محمد شرۆل، بە یارمەتی ئەمیندارێتی گشتیی ڕۆشنبیری‌و لاوانی ناوچەی کوردستان لە چاپ دراوە، چاپخانەی «الحوادث» بەغدا، ١٩٨٧.

٢ـ أساليب الأختيار والتقويم في التربية والتعليم، س . م لندفل وەرگێرانی: عبدالملك الناشف، د. سعيد التل، بيروت ـ نيويورك ١٩٦٨، ل/ ٢٧.

٣ـ هەڵبەستێکی مامۆستا «شێخ ئەنوەر سەید ئەحمەد» کە لە ٢٥/٣/١٩٨٦، لە ماڵی خۆیان لەگەڕەکی ئەندازیاران لە خۆیم وەرگرت بە ئامادەبوونی مامۆستا «معتصم عبدالكريم معروف بەرزنجی».

٤ـ علم النفس التربوی، د. احمد زکی صالح، مصر ١٩٧٢.

٥ـ الجنس و النفس، د. علی کمال، ١٩٨٥.

٦ـ هەندێ داب و نەریتی باوی کوردەواری، کۆکردنەوەو ئامادەکردن و لێکدانەوەی: عومەر ئیبراهیم عەزیز، دەزگای ڕۆشنبیری‌و بڵاوکردنەوەی کوردی، زنجیرە (١٩٥)، ١٩٨٨.

٥